

Jørgen Elklit

Faldet i medlemstal i danske politiske partier

Nogle mulige årsager¹

Denne artikel vil tre ting: (1) redegøre for faldet i de danske partiers medlemstal siden slutningen af 1940'erne samt diskutere mulige forklaringer på denne udvikling, (2) kontrastere strukturelle forklaringer og aktørorienterede forklaringer for derigennem at få et klarere billede både af udviklingen i partiernes medlemstal og af de to forklaringstyper, og (3) pege på nye angrebsvinkler til brug i den fortsatte udforskning af partiernes faldende medlemstal.

I første omgang forklares det dramatiske fald i de politiske partiers medlemstal med udviklingen i samfundets ændrede sociale og erhvervsmæssige strukturer og med den ændrede mediestruktur. Hertil kommer den vælgermæssige ustabilitet, som karakteriserede 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne. Over for disse strukturelle forklaringer sættes den aktørorienterede forklaring, der tager udgangspunkt i Richard Katz' *rational choice*-inspirede overvejelser om partimedlemskabets »økonomi« både på individplan og partiplan.

I Danmark har næsten alle de politiske partiers medlemstal gennem efterhånden en del år udviklet sig negativt. Det repræsenterer sandsynligvis et samfundsmæssigt problem, men det kan naturligvis diskuteres. Under alle omstændigheder repræsenterer de faldende medlemstal en vigtig problemstilling for den del af statskundskaben, der beskæftiger sig med de politiske partier – og det uanset, om indfaldsvinklen er politisk deltagelse, demokratiteori eller partiernes rolle i den politiske styrings- og beslutningsproces. Uanset indfaldsvinklen er det også vigtigt at huske, at udviklingen i de politiske partiers medlemstal har været forskellig, selv når så *forholdsvist* ensartede lande som de nordiske sammenlignes. I Danmark har der været tale om et kraftigt fald, som slet ikke ses tilsvarende i de øvrige lande, selv om der også der er partier, der har haft problemer; man skal derfor være varsom med at trække for vidtgående konklusioner på grundlag af forholdene i de danske partier (Sundberg, 1987; Togeby, 1989; Selle og Svåsand, 1988: 3-6; Heidar, 1990).

Faldet i partiernes medlemstal fremgår af figur 1, som viser udviklingen siden slutningen af 1940'erne. Tal for udvalgte år kan også ses i andre fremstillinger (Pedersen, 1987; Sundberg, 1987; Worre, 1989). Der kan være enkelte mindre afvigelser i de konkrete tal. De skyldes først og fremmest de velkendte problemer med at opgøre partiernes faktiske medlemstal præcist og konsistent.

Det fremgår af figur 1, som bygger på de absolutte tal for de fire gamle partier samt DKP og Kristeligt Folkeparti (siden 1971), at udviklingen har været dramatisk. I tabel 1 vises dernæst, hvor stor en andel af samtlige vælgere, der har været medlem af et politisk parti i de år, hvor der har været folketingsvalg. Faldet fra 27 pct. i 1947 til 7 pct. i 1990 er sket gradvist – selv om der nu synes at være ind-

Jørgen Elklit

Faldet i medlemstal i danske politiske partier

Nogle mulige årsager¹

Denne artikel vil tre ting: (1) redegøre for faldet i de danske partiers medlemstal siden slutningen af 1940'erne samt diskutere mulige forklaringer på denne udvikling, (2) kontrastere strukturelle forklaringer og aktørorienterede forklaringer for derigennem at få et klarere billede både af udviklingen i partiernes medlemstal og af de to forklaringstyper, og (3) pege på nye angrebsvinkler til brug i den fortsatte udforskning af partiernes faldende medlemstal.

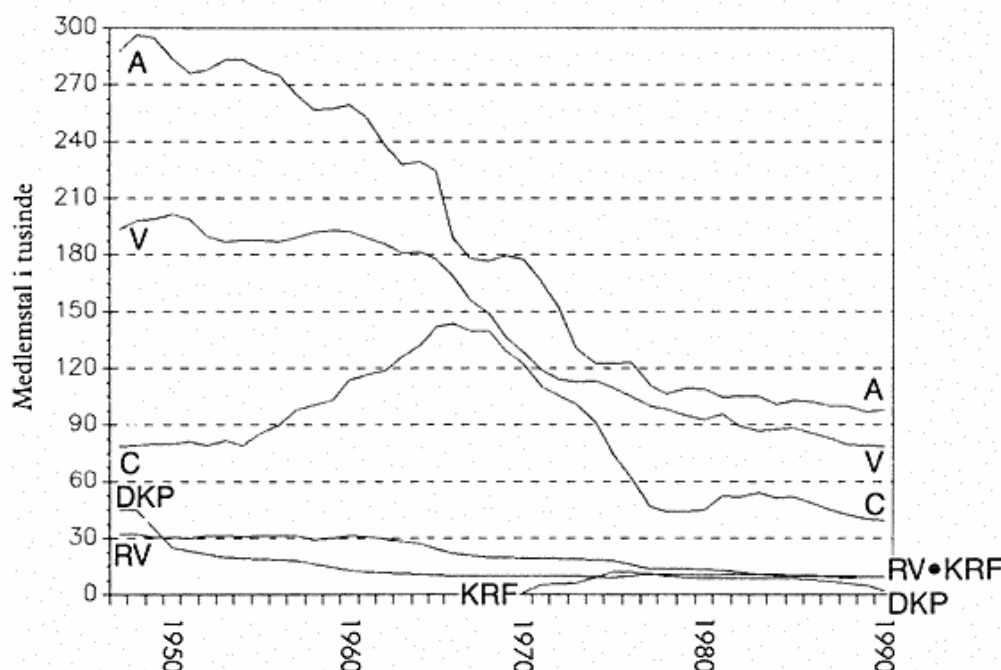
I første omgang forklares det dramatiske fald i de politiske partiers medlemstal med udviklingen i samfundets ændrede sociale og erhvervsmæssige strukturer og med den ændrede mediestruktur. Hertil kommer den vælgermæssige ustabilitet, som karakteriserede 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne. Over for disse strukturelle forklaringer sættes den aktørorienterede forklaring, der tager udgangspunkt i Richard Katz' *rational choice*-inspirede overvejelser om partimedlemskabets »økonomi« både på individplan og partiplan.

I Danmark har næsten alle de politiske partiers medlemstal gennem efterhånden en del år udviklet sig negativt. Det repræsenterer sandsynligvis et samfundsmæssigt problem, men det kan naturligvis diskuteres. Under alle omstændigheder repræsenterer de faldende medlemstal en vigtig problemstilling for den del af statskundskaben, der beskæftiger sig med de politiske partier – og det uanset, om indfaldsvinklen er politisk deltagelse, demokratiteori eller partiernes rolle i den politiske styrings- og beslutningsproces. Uanset indfaldsvinklen er det også vigtigt at huske, at udviklingen i de politiske partiers medlemstal har været forskellig, selv når så *forholdsvist* ensartede lande som de nordiske sammenlignes. I Danmark har der været tale om et kraftigt fald, som slet ikke ses tilsvarende i de øvrige lande, selv om der også der er partier, der har haft problemer; man skal derfor være varsom med at trække for vidtgående konklusioner på grundlag af forholdene i de danske partier (Sundberg, 1987; Togeby, 1989; Selle og Svåsand, 1988: 3-6; Heidar, 1990).

Faldet i partiernes medlemstal fremgår af figur 1, som viser udviklingen siden slutningen af 1940'erne. Tal for udvalgte år kan også ses i andre fremstillinger (Pedersen, 1987; Sundberg, 1987; Worre, 1989). Der kan være enkelte mindre afvigelser i de konkrete tal. De skyldes først og fremmest de velkendte problemer med at opgøre partiernes faktiske medlemstal præcist og konsistent.

Det fremgår af figur 1, som bygger på de absolutte tal for de fire gamle partier samt DKP og Kristeligt Folkeparti (siden 1971), at udviklingen har været dramatisk. I tabel 1 vises dernæst, hvor stor en andel af samtlige vælgere, der har været medlem af et politisk parti i de år, hvor der har været folketingsvalg. Faldet fra 27 pct. i 1947 til 7 pct. i 1990 er sket gradvist – selv om der nu synes at være ind-

Figur 1. Medlemstal for seks politiske partier 1947-90

Medlemstallene stammer fra forskellige kilder, bl.a. L. Bille: Partiorg. udvik. siden 1960 (NSF grant - SES-8818439)

trådt en stagnation/opbremsning på det lave niveau, som blev nået sidst i 1970'erne. Den procentdel af *alle* vælgere, der er medlem af et parti, er et godt udtryk for den samlede udvikling i partiernes medlemstal. For de enkelte partier var det tidligere almindeligt at beregne organisationsprocenten, altså medlemstallet som procent af stemmetallet. Tidligere mente mange, at en høj og stabil organisationsprocent var et tegn på, at partiorganisationen havde det godt. Det er imidlertid blevet klart, at organisationsprocenten ikke længere er særlig interessant som redskab til at karakterisere et partis medlemsorganisation. Forklaringen er især, at de seneste to årtiers volatilitet – eller »flyvskhed« – i vælgerkorpset betyder, at der nu forekommer svingninger i organisationsprocenterne alene på grund af svingninger i partiernes vælgertilslutning, altså svingninger i brøkens nævner, når organisationsprocenten udregnes. Derfor er disse procenter ikke længere meget værd som analytisk instrument, og derfor tjener tabel 1 primært illustrative formål.

Tabel 1 viser organisationsprocenten for to gamle partier, Socialdemokratiet og Det konservative Folkeparti, og to nye, SF og CD. Tallene taler vel for sig selv; en sammenligning med figur 1 viser i øvrigt, hvorledes væksten i Socialdemokratiets organisationsprocent i 1973 og i de konservatives i 1973 og 1975 kan illustrere, at et dårligt valgresultat kan forklare en stigning i organisationsprocenten. Det samme gælder for både SF og de konservative i 1990.

Tabel 1. Udviklingen i partiernes samlede medlemsandel og i fire partiers organisationsprocent 1947-90

Valgår	Alle partier under ét ¹	SF ²	Social- demokratiet ²	Det konservative Folkeparti ²	CD ²
1947	27	.	34	30	.
1950	25	.	35	22	.
1953, sept.	23	.	32	22	.
1957	22	.	29	25	.
1960	22	2	25	26	.
1964	19	4	21	25	.
1966	17	2	18	27	.
1968	16	2	18	24	.
1971	13	2	15	23	.
1973	11	4	17	33	.
1975	11	4	13	44	2
1977	9	4	10	18	1
1979	8	2	9	11	2
1981	8	1	10	12	1
1984	7	2	10	7	1
1987	7	2	10	6	1
1988	7	2	10	7	1
1990	7	3	8	8	1

1) I pct. af alle vælgere ved det pågældende valg.

2) I pct. af partiets stemmetal ved det pågældende valg.

Formålet med denne artikel er at diskutere forskellige forklaringer på udviklingen i partiernes medlemstal. Diskussionen falder i to dele. Først anlægges et strukturperspektiv, hvor udviklingen forsøges forklaret ud fra udviklingen i mere grundlæggende samfundsstrukturer. Derefter anlægges et aktørperspektiv, hvor udviklingen søges forklaret ud fra rationelle overvejelser omkring partimedlemskab, dels hos de enkelte partimedlemmer og ikke-medlemmer, dels i de enkelte partier.

Den samtidige inddragelse af de to basale perspektiver gør det naturligt at fremhæve, at det i mange situationer er oplagt at se de to perspektiver som to komplementære og distinkte forklaringstyper. Man kan vælge én ad gangen – strukturforklaringen eller aktørforklaringen, men ikke dem begge – og det er det teoretiske udgangspunkt og den konkrete forskningsinteresse, der bestemmer, hvornår det ene og hvornår det andet perspektiv skal anvendes.

Man kan imidlertid også tale om et supplementsforhold eller en supplerings-synsvinkel. Tankegangen bliver så, at de to synsvinkler netop ved deres forskellige fokus kan bruges sammen – supplerende – fordi de så giver en fyldigere og bedre forklaring af samfundsmæssige fænomener, end hvis de anvendes hver for sig. Flere steder i artiklen vil der faktisk kunne iagttages en sådan tendens til, at de to perspektiver bruges sammen – de nærmer sig hinanden og giver derved en mere tilfredsstillende forklaring, end det ellers ville have været tilfældet.

Den strukturelle forklaring

De to første forklaringer på partiernes udvikling er hverken nye eller originale. Til gengæld udgør de efter min opfattelse de afgørende strukturelle rammer omkring udviklingen i den afhængige variabel, fra de 25-27 pct. af vælgerne, der var partimedlemmer sidst i 1940'erne, til de 7 pct., der er det nu.

Den samfundsstrukturelle udvikling

Den første udviklingslinje er den gennemgribende forandring, der på stort set alle områder er sket med det danske samfund siden 1950'erne, og hvor der især er grund til at nævne dels udviklingen i klasse- og erhvervsstrukturen, dels udviklingen i, hvad man kunne kalde den geografiske placeringsstruktur.

De to største partier i organisationsmæssig forstand, Socialdemokratiet og Venstre, var fra starten i sidste århundrede karakteriseret ved deres udspring i og tilknytning til to af de basale samfundsklasser, arbejderne (især i byerne) og bønderne. Det er afgørende for forståelsen af de to partiers udvikling, medlemsmæssigt og vælgermæssigt, og det er derfor blevet almindeligt at tale om en trekantet relation, hvor det gamle Højre – som i 1915 blev til Det konservative Folkeparti – var det tredje hjørne, som repræsentant for byernes besiddende borgerskab, kapitalinteresserne osv. (Elklit, 1984).

I 1950'erne tog nedbrydningen af den gamle struktur for alvor fart. Landbruget havde ikke samme dominerende stilling som tidligere – og tilbagegangen såvel i antal bedrifter som i antal helårsbeskæftigede var markant. Uanset landbrugets økonomiske betydning beskæftiger det en mindre og mindre del af de erhvervsaktive. Sagt kort er Venstres problem altså, at den samfundsklasse, man primært er blevet set som repræsentant for, omfatter en meget mindre del af befolkningen end tidligere – men relationerne mellem parti og klasse er antagelig ikke ændret afgørende i forhold til tidligere: Venstre er stadig landbrugernes parti *par excellence*, også selv om partiet i stigende grad får tilslutning fra andre vælgerkategorier.

Socialdemokratiets problem er et helt andet, selv om det på overfladen ligner Venstres. Antallet af arbejdere, faglærte såvel som ufaglærte, er, opgjort i absolutte tal, ikke faldet på samme dramatiske måde som antallet af personer med tilknytning til landbruget, selv om væksten i de nye mellemlag har svækket arbejderklassens relative stilling (Goul Andersen, 1984).

Til gengæld er koblingen mellem parti og klasse langt fra så stærk og entydig som tidligere. Det er fremgået af analyser af arbejderklassens vælgeradfærd og de socialdemokratiske vælgers klassemæssige baggrund (således Sainsbury, 1985; Glans, 1989; Svensson og Togeby, 1991). Og der er al grund til at tro, at den udvikling, der har kunnet konstateres på vælgerplanet, har en naturlig og indlysende parallel på det medlemsmæssige område. En faktor i hele denne udvikling er antageligt, at udflytningen fra byernes arbejderkvarterer – med deres mere faste sociale og politiske traditioner og normer – ikke har kunnet undgå at virke nedbrydende på forbindelsen mellem klasse og parti og dermed på den tidligere helt naturlige identifikation med det store arbejderparti. Der er altså en klar sammenhæng mellem betydningen af den klassemæssige udvikling og udviklingen

i bosætningsmønstret. Der kan i denne sammenhæng være grund til at erindre om den varetagelse af en række sociale funktioner, som tidligere spillede en stor rolle for mange partier og for mange partimedlemmer (Ware, 1987: 132), og som for det danske socialdemokratis vedkommende er blevet skitseret kærligt-ironisk af Mogens N. Pedersen (1989). Ved at inddrage varetagelse af disse funktioner bevæger vi os imidlertid i retning af et aktørsynspunkt, hvad der kun viser, hvor vanskeligt det ofte er at holde de to analytiske indfaldsvinkler skarpt adskilt. Under alle omstændigheder har de ændrede uddannelsesforhold og ændrede fritidsvaner og -muligheder bidraget til, at partiernes situation er blevet anderledes.

Fortidens klare overensstemmelse mellem klassemæssig placering og parti er altså forsvundet. Den gør sig stadig gældende i nogle sammenhænge, selv om trekanten er blevet til en polygon, men som generel hovedforklaring på partiforholdene og på partiernes evne til at mobilisere både vælgere og medlemmer bredt inden for de klasser, som de hævder at repræsentere, er den blevet uaktuel. Specielt for Socialdemokratiet gælder det, at evnen til at mobilisere medlemmer og vælgere blandt partiets »naturlige« medlemmer og vælgere ikke er så god som tidligere.

Ændringerne i klasse- og erhvervsstrukturen har altså bidraget til, at mange vælgere ikke længere mere eller mindre automatisk udvikler et klart tilhørsforhold til et parti. Det er blevet almindeligt at se denne udvikling som én nærliggende og generel forklaring på udviklingen såvel på vælgerplanet (Harrop og Miller, 1987: 139ff) som på det faldende medlemstal i de politiske partier (Pedersen, 1989: 273f). Det er de mest udtalte klassepartier – Socialdemokratiet, DKP og Venstre – der har mistet flest medlemmer, således som det fremgik af tabel 1; og forklaringen er ikke bare den simple, at de også havde flest at miste af.

Der er af og til blevet peget på, at Kommunalreformen i 1970, som afspejlede en række samfundsmæssige ændringer gennem de foregående årtier – det, der ovenfor blev kaldt ændringerne i den geografiske placeringsstruktur – i sig selv bidrog til denne udvikling (Pedersen, 1989; Sundberg, 1987, 1989). Det er imidlertid ikke det samme som at acceptere Sundbergs argumentation om, at blandt andet det mindre antal kommunalbestyrelsesposter osv. efter 1970 betød, at der nu var færre belønninger for de borgere, der havde lyst til at gå ind i politik, hvorved Kommunalreformen skulle have givet et selvstændigt bidrag til faldet i medlemstal i danske partier (Sundberg, 1987, 1989). Det er rigtigt, at antallet af tilidsposter af forskellig art er mindre i Danmark end i de øvrige nordiske lande, men betydningen heraf kan ikke kun vises ved en argumentation som Sundbergs, der har karakter af *post hoc, ergo propter hoc*.² Igen ses det, hvorledes strukturperspektivet og aktørperspektivet er tilbøjelige til at nærme sig hinanden i den konkrete forklaring.

Man kan i denne forbindelse blandt andet pege på, at faldet i medlemstallet for Venstre – som jo stod stærkt i landdistrikterne, hvor der forsvandt flest kommunalbestyrelsesposter – allerede var godt i gang før 1970. Det samme var tilfældet for de konservative. De radikales tilbagegang var ikke specielt markant i 1970 eller i årene lige derefter.³ Hertil kommer, at man også er nødt til at vise, at det er »förtroendeposterne« i sig selv, der i Norge og Finland kan forklare medlemstal-

lets højde. Da de sommetider er svære at få besat, er de måske ikke helt så attraktive, som Sundberg giver udtryk for – og dermed kan de måske ikke helt tillægges den betydning, han har givet udtryk for?⁴

Kommunalreformens betydning i denne sammenhæng må altså ses i sammenhæng med den almindelige sociale, økonomiske og erhvervsmæssige udvikling i det danske samfund – og dermed forfaldet i de gamle klassemæssigt og geografisk bestemte loyalitets-, identifikations- og solidaritetsforhold. Derfor må dens betydning især ses som en del af denne første, overordnede forklaring på partiernes ændrede situation.

Den mediemæssige udvikling

Den anden overordnede forklaring er ændringerne i mediebilledet, hvor det er nødvendigt at være opmærksom på to forskellige udviklingsforløb.

For det første lå tidligere tiders overensstemmelse mellem samfundets generelle strukturering og partimønsteret – sammen med teknologiske forhold – også bag det gamle firbladssystem, som meget overbevisende er dokumenteret i Søllinge og Thomsen (1991).

I næsten alle egne af landet fandtes en avisstruktur, hvor de forskellige større og mindre aviser havde tilknytning til hver deres af de fire gamle partier. Dette avis-system var hensigtsmæssigt til at fastholde loyaliteten, både på medlemsplanet og på vælgerplanet, over for de forskellige partier. Aviserne bidrog til at tolke samfundsudviklingen gennem briller, der passede til det pågældende parti og den pågældende egen – og dermed også til de grupper og klasser i samfundet, som det pågældende parti repræsenterede.

Firbladssystemets afvikling – især efter 2. verdenskrig – har blandt andet betydet, at den hjælp til tolkning af den politiske udvikling, som vælgerne og partimedlemmerne fik herfra, ikke mere er til rådighed. De lokale valgkampe – både i forbindelse med kommunal- og amtsrådsvalg og folketingsvalg – viser, at de nye og bredere dækkende lokale og regionale dagblade, som har udviklet sig på ruinerne af det gamle firbladssystem, og som i de fleste tilfælde har erklæret sig frigjort af partipolitiske bindinger, ikke har kunnet overtage de gamle partitro avisers mobiliserende og loyalitets- og identitetsskabende funktioner (Elklit, 1990b).

For det andet har fjernsynets udvikling medført en anderledes politisk journalistik. TV-kanalernes partipolitiske frigjorthed både i den almindelige reportage og deres valgkampdækning betyder sammen med mediets tendens til at fokusere på personer, at den politiske debat i samfundet – og hermed også denne debats effekt på partiernes tiltrækningskraft over for både medlemmer og vælgere – er blevet anderledes end før. Og alle bliver gennem fjernsynet orienteret om den politiske situation. Derfor er der ikke i samme grad som tidligere grund til at være medlem af et parti for at blive orienteret om, hvad der sker på Christiansborg, i hvert fald ikke, hvis informationsbehovet ikke er dybtgående.

TV-mediets tilbøjelighed til tilspidsning af de problemer, der sættes på dagsordenen, fører sammen med tendenserne til forenkling, polarisering, konkretisering og personificering til, at hele samfundsforståelsen og præsentationen af de

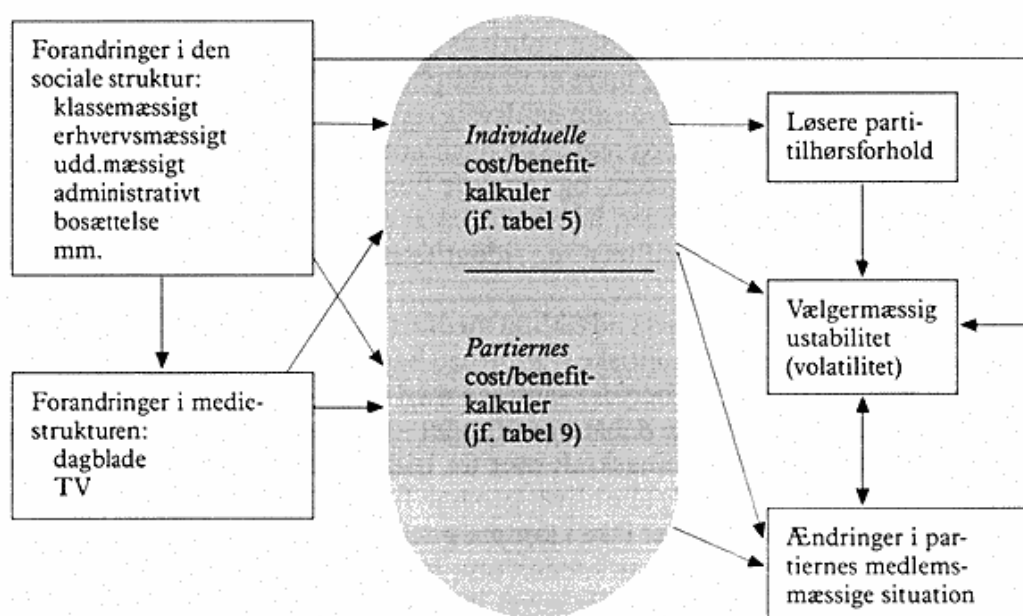
samfundsmæssige problemer nemt skævvrides. Og politikere og partier spiller med, således at der udvikler sig en ond cirkel, hvor den ene part ikke har meget at lade den anden høre, således som det er blevet påpeget i den svenske undersøgelse af borgernes indflydelsesmuligheder i det moderne samfund (Petersson m.fl., 1989: 103). Disse forhold nævnes normalt mest i forbindelse med TV, men de landsdækkende, ikke-partibundne aviser synes at udvise de samme træk.

Væksten i volatiliteten ved danske valg

Udviklingen i samfundets grundlæggende sociale og erhvervsmæssige strukturer er sammen med den mediemæssige udvikling helt centrale faktorer til forklaring af det gradvise fald i partiloyalitet og -identifikation, som siden 1960'ernes anden halvdel har bidraget både til faldet i partiernes medlemstal og til den kraftige ustabilitet (volatilitet) ved danske folketingsvalg.

Volatiliteten er velkendt og veldokumenteret (Borre, 1979; Pedersen, 1983), og den konstaterede ustabilitet – som afspejler udviklingen i en række bagvedliggende forklaringsfaktorer – må også have påvirket partiernes medlemsmæssige situation: Udover at afspejle de samme ændringer i de grundlæggende samfundsstrukturer er det her opfattelsen, at stigende ustabilitet ved valgene *i sig selv* bidrager til, at det bliver mindre sandsynligt, at vælgerne melder sig under fanerne. Med færre stabile vælgere, vil der også være færre, der udvikler et sådant tilhørsforhold til et parti, at de melder sig ind.

Figur 2. En model til forklaring af ændringerne i partiernes medlemsmæssige situation i et kombineret struktur- og aktørperspektiv

Tankegangen kan fremstilles som i figur 2, der bygger på en tilsvarende figur hos Harrop og Miller (1987: 140). Figur 2 forsøger imidlertid også at inddrage de

cost/benefit-kalkuler, som dels de enkelte vælgere, dels partierne foretager. Diskussionen af disse kalkuler hører egentlig først hjemme i forbindelse med det aktørperspektiv, der inddrages nedenfor. Men da dette perspektiv (som udtrykt ved de enkelte aktørers mere eller mindre rationelle kalkuler omkring medlemskabets »politiske økonomi«) kan bidrage til at klargøre, hvorledes de bagvedliggende strukturelle faktorer sætter sig igennem i de faktorer, der er anført i figurens højre side, medtages de allerede her. Herved kombineres strukturperspektivet direkte med aktørperspektivet, og figur 2 er således et forsøg på at illustrere den suppleringsynsvinkel, der i indledningen blev brugt som betegnelse for, at strukturperspektivet og aktørperspektivet bruges *sammen* til at etablere en mere fyldig forståelse, end det er muligt, hvis de to perspektiver bruges hver for sig.

Udviklingen i den aggregerede volatilitet ses hos Pedersen (1983: 39), hvor stigningen gennem den betragtede periode – og især 1970'erne – betones. Tabel 2 supplerer med nyere tal, der viser, at ustabiliteten på vælgerplanet faktisk var aftagende gennem 1980'erne, selv om denne udviklingslinje blev brudt – i hvert fald midlertidigt – ved valget i december 1990.

Tabel 2. Udviklingen i den aggregerede volatilitet siden 1950

1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	1981	1984	1987	1988	1990
5.5	9.0	16.8	9.7	12.6	10.8	9.2	6.1	14.7

Kilde: 1950-59 og 1970-77: Pedersen (1983).

Vælgerbevægelserne siden 1960 er vanskelige at forestille sig uden den stærke og direkte påvirkning fra TV. Det betyder ikke, at SF's vælgermæssige gennembrud i 1960, de radikales fremgang i 1968, VS's valg i 1968, Kristeligt Folkepartis næsten-valg i 1971 og jordskredsvalget i 1973 – samt alle de senere vælgerbevægelser – *alene* skyldes TV. Men en del af disse voldsomme vælgerbevægelser – hvis parallelle udslag landet over er blevet mere og mere påfaldende – var helt utænkelige uden centraliseringen i mediestrukturen og specielt uden fjernsynets indflydelse. Den betydning, der iflg. figur 2 må tillægges ændringerne i mediestrukturen, forekommer derfor velmotiveret.

Den aktørorienterede forklaring

Hvis man vil forstå partiernes og medlemmernes situation, er det ikke uden videre nok at se på, hvorledes en række strukturelle forhold har udviklet sig over tid. Både partierne og deres medlemmer (og for så vidt også de potentielle partimedlemmer) har hele tiden anledning til at overveje, hvad de egentlig vil: De vurderer situationen i relation til deres holdninger og præferencer, de foretager nogle rationelle valg – inden for de muligheder, de har, og på baggrund af den tilgængelige information – og de agerer på grundlag af mere eller mindre kvalificerede analyser af, hvad der vil sikre deres samlede, fremtidige situation bedst muligt. Og grundlaget for det hele er de forskellige påvirkninger, de udsættes for i den samlede situation, de befinder sig i – og som jo netop bestemmes og afgrænses af de strukturelle faktorer.

Kan det overhovedet – set fra den enkeltes side – betale sig at være medlem af et parti? Og kan det – set fra partiernes, dvs. fra partiledelsernes, side – egentlig betale sig at have medlemmer? Disse spørgsmål diskuteres nedenfor i forlængelse af nogle overvejelser af amerikaneren Richard Katz (Katz, 1990; se også Elklit, 1990b). En af grundene til, at det kan være rimeligt at diskutere denne type *cost/benefit*-kalkuler også i denne sammenhæng, er, at den nyere vælgerforskning har vist, at vælgerne handler mere rationelt, end man ofte har været tilbøjelig til at mene, at altså *rational choice*-tankegangen er blevet yderligere underbygget også på dansk materiale (Nannestad, 1989).

Medlemsperspektivet

Hvorfor skal man egentlig være medlem af et politisk parti? Mange vælgere har aldrig stillet sig det spørgsmål, for tanken om at melde sig ind i et parti har aldrig strejft dem – for dem er det et hypotetisk spørgsmål, som ikke kræver noget svar.

Andre – men det er kun en lille gruppe – har heller aldrig stillet sig selv spørgsmålet. De er overbeviste medlemmer – har som regel været det længe – og tanken om at sætte spørgsmålstegn ved berettigelsen af partimedlemskabet ligger dem fjernt.

Mellem disse to positioner findes to andre: Dels nogle partimedlemmer, der overvejer at melde sig ud af deres parti, dels nogle vælgere, der ikke er medlem af et parti nu, men som udmærket kan se – i hvert fald på det teoretiske plan – at det kunne være værd at melde sig ind i det parti, som de er på linje med, og som de plejer at stemme på. For disse to grupper giver spørgsmålet god mening. Den sidste gruppe er i øvrigt større end den første (Sensor, 1990).

Desværre er der ikke i Danmark blevet foretaget større repræsentative surveyundersøgelser, der specielt har fokuseret på partimedlemmerne og deres motiver for at være med i et politisk parti, selv om der i flere undersøgelser (Kristensen, 1980: 37; Bentzon, 1981: 168; Svensson og Togeby, 1989; Togeby, 1990) har været spurgt om partimedlemsskab. Derfor ved vi alligevel lidt om, hvorledes billedet var både sidst i 1970'erne og sidst i 1980'erne.

I hovedtræk er der blevet konstateret et niveau for partimedlemskab på 10-12 pct.,⁵ ligesom der har kunnet iagttages en tydelig sammenhæng mellem på den ene side alder, køn, uddannelse, erhverv og stilling, samt partitilhørsforhold og så på den anden side partimedlemsskab. Vælgerundersøgelsen i 1987 viste dog, at forskellen mellem mænds og kvinders partimedlemskab nu er under kraftig nedbrydning, idet der ikke kunne konstateres nogen forskel på dette område (Togeby, 1989: 229).

I marts 1990 gennemførte opinionsanalyseinstituttet SENSOR en undersøgelse i sit svarpanel, hvor 1.242 personer gav en række oplysninger om partimedlemskab og deres syn på partierne.⁶ I tabel 3 gengives en central tabel fra den udsendte rapport (Sensor, 1990).⁷ Det samlede antal partimedlemmer svarer til, hvad der er blevet fundet ved de forskellige undersøgelser siden sidst i 1970'erne.

I tabel 3 er det muligt at se, hvorledes kategorierne varierer med hensyn til fordelingen på grupper af mere eller mindre stabile medlemmer og ikke-medlemmer. Selv om der i flere tilfælde er tale om små grupper – med tilsvarende stor

usikkerhed – synes der dog at være et vist potentiale for partierne i nogle af grupperne – for eksempel i de to yngste af de tre alderskategorier. Det modsvarer naturligvis, at der både for mænd og kvinder er færrest partimedlemmer i disse grupper.

Tabel 3. Partimedlemskab blandt vælgere i forskellige kategorier 1990. Pct.

Er De medlem af et politisk parti eller en politisk ungdomsforening?

HVIS MEDLEM: Tænker De på at melde Dem ud af partiet/den politiske ungdomsforening?

HVIS IKKE MEDLEM: Har De indenfor det sidste års tid overvejet at melde Dem ind i et af de politiske partier?

Opdeling: Køn/alder, bopæl og politisk tilhørsforhold

	MEDLEMMER:				IKKE-MEDLEMMER				Hele vælgerbefolkningen
	Tænker De på at melde Dem ud af partiet/den politiske ungdomsforening?			I alt	Har De indenfor det sidste års tid overvejet at melde Dem ind i et af de politiske partier?			I alt	
	Nej	Måske	Ja		Nej	Ja	Ved ikke		
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
TOTAL	9	1	1	11	80	7	2	89	100
Mænd 18-29 år	6	1	-	7	79	12	2	93	100
"- 30-49 år	8	2	-	10	77	11	2	90	100
"- over 49 år ..	18	0	3	21	73	4	2	79	100
Mænd i alt	11	1	1	13	76	9	2	87	100
Kvinder 18-29 år	1	3	-	4	88	7	1	96	100
"- 30-49 år	6	1	1	8	81	9	2	92	100
"- over 49 år ..	10	1	0	11	83	4	2	89	100
Kvinder i alt	7	1	0	8	83	7	2	92	100
Hovedstadsområdet ...	8	1	-	9	82	8	1	91	100
Øerne bykommuner	7	2	1	10	79	9	2	90	100
Øerne øvrige kommuner	15	-	1	16	73	10	1	84	100
Jylland bykomm.	6	1	1	8	82	7	3	92	100
Jylland øvr. kommuner	11	1	1	13	79	6	2	87	100
Prøvevalget 12/3-90									
Socialdemokratiet ...	12	1	0	13	78	6	3	87	100
Radikale Venstre	6	-	-	6	78	15	1	94	100
Konservative Folkep.	9	1	1	11	81	7	1	89	100
Centrum-Demokraterne	4	2	1	7	91	2	-	93	100
Socialistisk Folkep.	2	2	-	4	85	11	-	96	100
Venstre	15	2	1	18	70	11	1	82	100
Fremskridtspartiet ..	-	-	1	1	87	8	4	99	100
Øvrige partier	21	1	3	25	68	6	1	75	100
Ville ikke stemme ...	2	-	-	2	94	2	2	98	100

COPYRIGHT SENSOR - Gengivelse af undersøgelsens resultater tilladt i dagspresse, radio og TV, når Morgenavisen Jyllands-Posten og Sensor angives som kilde. Anden gengivelse, også i form af delresultater, uddrag eller tendenser, er kun tilladt efter særlig aftale.

Palle Svensson og Lise Tøgeby har argumenteret for, at de yngste aldersgruppers lave niveau for partimedlemskab sidst i 1970'erne var et tids- og generationsfænomen, ikke et aldersfænomen, som Ole P. Kristensen havde hævdet (Svensson og Tøgeby, 1986: 305ff; Kristensen, 1980).

Svensson og Tøgeby byggede blandt andet deres argumentation på en opdeling af materialet i vælgerundersøgelserne fra 1971 og 1979 efter fødselstiår. Sensor-materialet⁸ kan bruges til en sammenligning af udviklingen frem til 1990, således som det fremgår af tabel 4, hvor der er sket en sammenlægning til mere overskuelige kategorier.

Det fremgår heraf, at der er tale om et kompliceret samspil mellem en række fænomener. Mønstret for såvel mænd som kvinder underbygger dog primært den tolkning, der taler om et generationsmæssigt fænomen. Forskellen mellem 1970'erne og 1980'erne tyder desuden på – som også Svensson og Tøgeby var inde på – at en særlig periodeeffekt kan identificeres, med kraftigt fald i 1970'erne og en vis stabilitet i 1980'erne (jfr. tabel 1). Endelig tyder væksten for kvinder født 1941-60 og 1926-40 på en vis alderseffekt, dvs. at der med stigende alder tilsyneladende er en lille stigning i kvinders medlemshyppighed, indtil den falder igen blandt de ældste. Hertil kommer for mændenes vedkommende, at faldet for gruppen født 1926-40 er beskedent, og at der for de 30-40-årige (født 1941-60) faktisk er tale om en stigning fra 7 til 11 pct., som er medlem af et parti.

Tabel 4. Udviklingen i fire fødselskohorters partimedlemskab, 1971-1990. Pct. partimedlemmer

	Mænd			Kvinder		
	1971	1979	1990	1971	1979	1990
Født:						
1961-1972	.	-	7	.	-	4
1941-1960	9	7	11	6	5	8
1926-1940	21	19	17	10	8	11
1925 og tidligere	28	20	15	17	10	8

Note: 1990-tallene er af hensyn til sammenligneligheden ikke vejlet her.

Afgrænsningsproblemer i forbindelse med alderskategorierne betyder, at der er tale om ca.-tal. 1971- og 1979-tallene er beregnet på grundlag af Svensson og Tøgeby (1986: 308).

Endelig viser tabel 4 en udvikling i retning af mindre forskelle mellem mænds og kvinders partimedlemskab end tidligere, altså samme tendens, som Lise Tøgeby konstaterede i 1987 (Tøgeby, 1989: 229). Almindelig stikprøveusikkerhed gør sig naturligvis gældende i begge tilfælde, men tabel 4 viser dog en tydelig indsnævring for flere aldersgruppers vedkommende.

Svensson og Tøgeby forudså i deres undersøgelse af de nye mellemlags politiske deltagelse (1986: 308ff), at partiernes udsigter med hensyn til medlemstallets udvikling var ret elendige. Prognosen virkede overbevisende, men noget kunne alligevel tyde på, at den stabilisering i partiernes samlede medlemsandel, der fremgik af tabel 1, også lader sig ane i tabel 4. Udviklingen i kvindernes medlemskab og i de yngre alderskategoriers medlemshyppighed kan vel tolkes på den måde, at der ikke er udsigt til helt så dramatiske tilbagegange i medlemstal, som partierne tidligere har måttet registrere.

De overvejelser af fordele og ulemper, som de individuelle vælgere må gennemføre for at finde ud af, om et partimedlemsskab er noget for dem, er forsøgt sammenfattet i tabel 5, der til dels bygger på Richard S. Katz' overvejelser (Katz, 1990: 154ff). Det giver sikkert sig selv, hvad der ligger i disse elementer – den første (og til dels den anden) af de anførte *benefits* er det klassiske magtmotiv, den tredje de karrieremæssige overvejelser osv. De forskellige ulemper giver vel også sig selv. Det er vigtigt at bemærke, at andre elementer kan forekomme, i hvert fald for nogle vælgere.

Tabel 5. Nogle væsentlige elementer i *cost/benefit*-kalkulen for individuelt partimedlemskab

<i>Benefits</i>	<i>Costs</i>
Mulighed for at påvirke partiets politik, såvel lokalt og nationalt som internationalt	Det koster penge. For nogle er det et problem, også selv om kontingentet er lille. Og indsamlinger er det svært at sige nej til
Deltagelse i kandidatudvælgelse på alle niveauer	Det tager tid. Og den skal tages fra andre aktiviteter - private, fritidsmæssige, arbejds- og karrieremæssige - som også er vigtige
Fordele af materiel eller karrieremæssig art	Man kan blive uglest på sin arbejdsplads - p.g.a. det konkrete parti, eller fordi det slet ikke er <i>in</i> at - at være partimedlem
Samvær med andre mennesker under forhold, der svarer til ens sociale og psykiske behov (bajere/kaffe, banko/foredrag, diskussion/konspiration)	Ærgrelse og irritation, når »den demokratiske proces« forløber således, at man ender med at være uenig i sit partis politik
Tilgang til informationer	Man kan blive nødt til at beskæftige sig med emner, som man egentlig ikke er interesseret i
Oplevelsen af »at gøre noget« for at få ændret ting, man synes bør være anderledes	
I nogle organisationer og erhverv er det almindeligt at være med i et bestemt parti - som medlem lever man altså op til omgivelsernes forventninger	

I SENSOR-undersøgelsen indgik seks påstande, der skulle måle vælgernes generelle holdning til de politiske partier og til medlemskab i partierne. Hensigten var dels at undersøge, hvilken grad af positivitet partierne mødes med, dels at analysere, hvorledes denne grundholdning varierer med partimedlemsskab og med vælgernes syn på muligheden af at melde sig ind i et parti. Herved skulle partiernes medlemsmæssige potentiale kunne belyses, og en kobling til Katz' overvejelser etableres.

Ordlyden af de seks påstande samt svarfordelingerne ses i tabel 6. Den fjerde påstand i tabel 6 svarer således til den første af de i tabel 5 anførte *benefits* (»påvirke partiets program og politik«), medens den første påstand (»styrke partiet og øve indflydelse på samfundsudviklingen«) mere eller mindre svarer til den sjette

af de anførte fordele ved at være partimedlem. Desuden svarer påstand nr. 2 til dels – men også kun til dels – til den fjerde slags omkostning, idet den afspejler de frustrationer, man føler, når en mindre, magtfuld gruppe i realiteten træffer de væsentlige beslutninger.

Tabel 6. Vælgernes holdning til seks påstande om de politiske partier. Pct.

	Helt enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Helt uenig	Ved ikke	I alt
1) Som medlem er man med til at styrke partiet og dermed øve indflydelse på samfundsudviklingen	23	39	17	7	14	100
2) Der er alligevel ikke noget rigtigt demokrati i et politisk parti - det hele styres som regel af en snæver kreds	27	36	21	6	10	100
3) Det er ikke partierne, men fagforeningerne og arbejdsgiverorganisationerne, der bestemmer det meste af, hvad der foregår i samfundet	19	34	29	8	10	100
4) Som medlem påvirker man sit partis program og politik	16	37	22	9	16	100
5) Man betaler alligevel til partierne over skattebilletten, så der er ingen grund til også at være medlem	20	19	19	26	16	100
6) De politiske partier er kun interesserede i folks stemmer, ikke i hvad folk mener	27	26	23	16	8	100

Kilde: *Morgenavisen Jyllands-Posten og Sensor*, 1990. Tabellen gengives med tilladelse fra Sensor.

I tabel 7 ses, at der er en klar sammenhæng mellem holdningen til de tre nævnte påstande og graden af partimedlemskab. For påstand nr. 4 og påstand nr. 1 ses en klar sammenhæng mellem at være helt eller overvejende enig og at være medlem af et parti (uden tanker om at melde sig ud) eller eventuelt ikke-medlem, der overvejer at melde sig ind. Omvendt viser svarfordelingen for påstand nr. 2 – som forventet – at de, der her er helt eller overvejende enige, holder sig på lang afstand af medlemskab, medens de øvrige enten er stabile medlemmer eller har overvejet at melde sig ind.

De forskellige påstande står alene. Det betyder, at vi hverken kan vide noget om, hvorledes de vægtes eller kombineres af de udspurgte vælgere. Derfor kan de heller ikke bruges til at reproducere noget, der kunne ligne en egentlig *cost/benefit*-kalkule. Alligevel er det påfaldende, at sammenhængene i tabel 7 svarer til, hvad man skulle forvente; man kan dog kun konkludere, at tabel 7 i hvert fald ikke invaliderer forestillingen om rationel adfærd bag folks stillingtagen til partimedlemskab.

Tabel 7. Holdning til tre påstande om partier og partimedlemskab efter eget medlemskab mm.
Pct.

Påstand 4:

»Som medlem påvirker man sit partis program og politik«

	Helt enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Helt uenig
Medlem:				
Stabil	28	8	3	2
overvejer udmeldelse	1	2	4	2
Ikke-medlem:				
overvejer indmeldelse	15	14	5	2
stabil	56	76	89	94
I alt	100	100	100	100
N =	179	474	281	116

Gamma = .55; Tau_c = .19

Påstand 1:

»Som medlem er man med til at styrke partiet og dermed øve indflydelse på samfundsudviklingen«

	Helt enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Helt uenig
Medlem:				
Stabil	25	6	2	2
overvejer udmeldelse	1	3	2	2
Ikke-medlem:				
overvejer indmeldelse	12	13	3	1
stabil	62	78	93	95
I alt	100	100	100	100
N =	262	498	224	147

Gamma = .54; Tau_c = .17

Påstand 2:

»Der er alligevel ikke noget rigtigt demokrati i et politisk parti – det hele styres som regel af en snæver kreds«

	Helt enig	Overvejende enig	Overvejende uenig	Helt uenig
Medlem:				
Stabil	2	6	12	38
overvejer udmeldelse	2	1	3	3
Ikke-medlem:				
overvejer indmeldelse	8	8	17	8
stabil	88	85	68	51
I alt	100	100	100	100
N =	307	460	270	78

Gamma = .44; Tau_c = .16

Note: De vælgere, der har svaret »ved ikke« på en eller flere af de tre påstande, er i næsten samtlige tilfælde ikke medlemmer af et politisk parti og overvejer heller ikke at blive det.

Det er nærliggende at forestille sig, at påstandene i tabel 6 lader sig kombinere til en samlet skala. Der er derfor blevet gennemført dimensionalitetstest ved hjælp af Mokkens skaleringsprogram (Mokken, 1971; Tønsgaard, 1980). Det viser sig, at påstand nr. 3 (som *også* handler om fagforeninger og arbejdsgiverorganisationer) ikke passer ind i en sådan skala; det kan ikke undre, da den netop også inddrager en anden holdningsdimension. Når denne påstand udelades, giver svarene på de øvrige et kumulativt mønster. En dikotomisering muliggør så etablering af en skala for »indstilling til partier og partimedlemskab« med værdier fra 0 (mest negativ) til 5 (mest positiv).⁹

Tabel 8 bekræfter billedet af en stærk sammenhæng mellem på den ene side adfærd og overvejelser i relation til partimedlemskab og på den anden side indstillingen til partier og partimedlemskab. Selv om præcis halvdelen af de mest positive hverken er partimedlemmer eller overvejer at blive det, er det alligevel her, at vi finder forholdsvis flest partimedlemmer (uden overvejelser om at melde sig ud), nemlig 29 pct., hvortil kommer, at 17 pct. overvejer at melde sig ind i et parti. De politiske partier har altså et potentiale af generelt positivt indstillede, der endog er begyndt på overvejelserne. Mon ikke det er her, partierne skulle sætte ind, hvis de vil have flere medlemmer?

Tabel 8. Partimedlemskab efter generel holdning til partier og partimedlemskab mm. Pct.

Skalaværdier:	0	1	2	3	4	5	I alt
Medlem:							
stabil	-	2	1	7	15	29	8
overvejer udmeldelse	1	1	2	1	2	4	2
Ikke-medlem:							
overvejer indmeldelse	3	4	7	12	20	17	9
stabil	96	93	90	80	63	50	81
I alt	100	100	100	100	100	100	100
N =	275	195	245	171	161	195	1.242

Gamma = -.64; Tau_b = -.25

Perspektivet har her været, at vælgernes opfattelse af de politiske partier er blevet set som årsag til vælgernes handlinger, indmeldelse eller ikke-indmeldelse. Det siger sig selv, at kausalrelationen måske er omvendt, at altså aktuelle såvel som potentielle medlemmer giver udtryk for en mere positiv holdning til partierne, end de ellers ville gøre – at deres syn på partierne altså er bestemt af deres medlemskab.

Opfattelsen af partimedlemskab som et resultat af en rationel kalkule over fordele og ulemper, betyder ikke, at alt er kold beregning. Fordelene og ulemperne vedrører præcis de mange forskellige forhold, som hver enkelt lægger vægt på – også af følelsesmæssig art – samtidigt med, at også både kortsigtede og langsigtede overvejelser indgår, præcis som hver enkelt ønsker at vægte den slags overvejelser i forhold til hinanden.

Partimedlemskab som et udslag af rationel adfærd skal nu belyses ved inddragelse af yderligere to former for data, hvorfra den første stammer fra den analyse

af partimedlemskab, som Ole P. Kristensen gennemførte omkring 1980 i forbindelse med undersøgelsen af den politiske beslutningsproces i Danmark (Kristensen, 1980: 56f). Her blev partimedlemmer spurgt, hvorfor de var medlem, og tidligere medlemmer om grundene til deres udmeldelse. Svarene fremgår ikke særlig detaljeret af den pågældende artikel, men en tilbagevendende til de originale data viser, at der for begge grupper er tale om svar og begrundelser, der korresponderer godt med elementerne i tabel 5.¹⁰

For eksempel var der op imod en tredjedel af de tidligere medlemmer, der angav politisk og personlig uenighed med deres tidligere parti som begrundelse for ikke længere at være med. Der er altså ikke tale om en generel afstandtagen fra at være med i et parti, men en konkret belastning – og omkostning – som vedkommende ikke længere ville bære. Det svarer godt til den sidste af de fire slags *costs* i tabel 5. Den næststørste gruppe af svar vedrører på forskellig måde »manglende interesse«. Ud over, at det kan være en helt korrekt og legitim begrundelse, må det antages, at den også dækker over, at resultatet af den samlede kalkule er blevet negativt. Udover disse to hovedgrupper af svar, var der mere end 20 pct., der angav manglende tid, 10 pct., at det blev for dyrt, og nogle få pct., at de havde skiftet erhverv.

Det giver god mening at fortolke Kristensens data som støtte til forståelsen af partimedlemskabet som et udslag af en rationel overvejelse: Vælgerne tager stilling til spørgsmålet om at blive medlem – eller om at melde sig ud – på grundlag af en helhedsvurdering, hvori der indgår en række elementer, som måske nok har en vis fælles karakter, men som blandes i et individuelt forhold, fordi der er tale om mennesker i forskellige sociale og politiske sammenhænge.

Partimedlemskab er også blevet analyseret af Eggert Petersen og hans medarbejdere i en undersøgelse af den socialdemokratisk partiforening i Herlev (Eggert Petersen (red.), 1977). Analysen af de daværende¹¹ partimedlemmer og deres syn på partiet og partiforeningen viser klart betydningen af en række forhold, der svarer til den opfattelse af den rationelle overvejsels betydning – sammen med en række andre faktorer – som dette afsnit tager udgangspunkt i, og der er ingen grund til at tro, at undersøgelsens konklusioner ikke længere skulle være gyldige. Der foreligger ikke oplysninger om den samlede andel af partimedlemmer i Herlev i begyndelsen af 1970'erne, men de nuværende ca. 8 pct. er i hvert fald ikke meget over landsgennemsnittet (Andersson m.fl., 1989: 84f).

Konklusionen er, at aktørperspektivet og forestillingen om vælgernes rationelle adfærd er velegnede redskaber til forståelse af, hvorfor partierne mister medlemmer. Vælgernes kalkuler vedrørende fordele og ulemper ved partimedlemskab får dem ikke til at melde sig ind – og blive inde – i samme omfang som tidligere, selv om det naturligvis er vanskeligt at vide, hvorledes forholdet mellem kalkulens elementer for de individuelle vælgere har udviklet sig over tid. Man må også antage, at udvalget af relevante elementer har forandret sig i tidens løb. Hertil kommer, at elementernes vægt i kalkulerne sikkert ikke har udviklet sig ens – og i hvert fald ikke for forskellige personer. Disse vanskeligheder for den empiriske analyse ændrer imidlertid ikke noget ved tilgangens teoretiske kvaliteter.

Partiperspektivet

Hvad gør så partierne og deres ledelser i den situation, som de naturligvis har bemærket? De spørger selvfølgelig på samme måde: Hvorfor skal man egentlig have medlemmer? Hvilke *costs* er der, og hvilke *benefits* er der?

Richard S. Katz (1990: 145f) har trukket nogle af de elementer frem, der må spille en rolle, når dette spørgsmål skal besvares, og der kan derfor være grund til at se på hans argumentation. Katz peger på, at den samfundsmæssige udvikling – med ændringer i samfundets socioøkonomiske struktur, stigende volatilitet, ændringer i mediestrukturen osv. – i stigende grad har gjort det nødvendigt for de politiske ledere at rette opmærksomheden mod vælgerkorpset under ét. Til gengæld er det blevet mindre væsentligt at arbejde med partiets medlemmer – hvis antal jo også hele tiden bliver mindre, og hvor man derfor nemt kan forfalde til en lidt defaitistisk indstilling – især hvis man ved, hvorledes den strukturelle udvikling i samfundet må formodes at blive. Hertil kommer, at medlemmerne hyppigt har en anden opfattelse end partiets politiske ledelse af, hvad partiets mål er og skal være – såvel på de forskellige *policy*-områder som på organisatoriske og personlige områder. Det kan føre til flere og flere konflikter mellem de forskellige niveauer i de forskellige partier. Heri er der intet nyt, men der er grund til at tro, at karakteren og hyppigheden af sådanne konflikter i stigende grad vil blive præget af balancen mellem ledelsens orientering mod vælgerkorpset og valgmæssig succes og medlemmernes orientering mod principper og *policies*.

Medlemmerne er i mange tilfælde blevet vanskeligere at have med at gøre end tidligere – bedre uddannelse og muligheden for kunne bruge alternative kanaler for politisk påvirkning spiller en vigtig rolle i den forbindelse. Samtidig betyder fjernsynets efterhånden næsten helt dominerende stilling, at partimøderne, partipressen og de aktive partimedlemmer spiller en mindre rolle, når partiets synspunkter skal kommunikeres ud til offentligheden, dvs. vælgerne, selv om man kunne sige, at den utilstrækkelige og ofte overfladiske information via fjernsynet netop øger behovet for en mere dybtgående orientering og information, som burde være en naturlig opgave for de politiske partier. Samme forskydning i fokus for opmærksomheden har partistøttens beregning på grundlag af partiernes stemmetal betydet. Der er også grund til at understrege, at samtidig med, at partiorganisationerne ikke længere kan fungere som effektivt bindeled til offentligheden, når der er så relativt få medlemmer, har de vælgere, der ikke er medlemmer i noget parti, ingen vanskeligheder ved at kommunikere med partierne og deres ledelser gennem mangfoldigheden af interesseorganisationer (Katz, 1990: 145f).

Partierne overvejer altså, hvad deres behov er for medlemmer, når det på en lang række områder er vælgerne, der tæller mest (blandt andet både med hensyn til mandaterne i Folketinget og med hensyn til statens økonomiske støtte, der regnes udelukkende på grundlag af stemmetal, ikke medlemstal). Vil det i den situation være hensigtsmæssigt at nedtone medlemsorganisationen til et lavpunkt og så koncentrere pengene og talenterne og kræfterne i en udvikling af en moderne, resultatorienteret reklame- og kommunikationsorganisation, der virkelig kunne få fat i vælgerne – altså at forsætte udviklingen i retning af »mediepartier«, som Mogens N. Pedersen (1989) har talt om?

De første tilløb til politiske partier i midten af forrige århundrede havde karakter af støtteorganisationer til sikring af de enkelte kandidaters valg. Også Venstre og Højre havde i begyndelsen primært den karakter. Måske er vi igen på vej i den retning, hvor partierne mere end noget andet er organisationer, der skal sikre valget af så mange kandidater som muligt, men ikke nødvendigvis ved hjælp af en talmæssigt stærk medlemsorganisation – måske endda tvært imod?

Det kan tolkes som et skridt i den retning, at der tilsyneladende er en voksende tendens til, at de lokale partiforeninger ikke kun ser på partiets samlede valgresultat. Det er i stigende grad blevet vigtigt, at man også er i stand til at få valgt *sin egen* kandidat til Folketinget – eller den lokale vælgerforenings kandidat til byrådet. Derfor oplever man i stigende grad, at et partis kandidater konkurrerer med hinanden – mere eller mindre åbenlyst. Denne udvikling ses i øvrigt ikke kun i Danmark (Katz, 1980). Det kan kun betyde, at det også må være blevet lidt sværere at argumentere for medlemskab og for betydningen af den overordnede partimæssige solidaritet.

Katz (1990) hævder også, at man kan se en udvikling i retning af, at partibegrebet bliver en betegnelse, en etiket, som partiledelserne bruger, og som de er kendt under – og derudover er »partiet« primært en ramme, som bruges til at koordinere den politiske elites adfærd i bestemte sammenhænge. Følgelig er partierne ikke længere medlemmernes eller befolkningens redskab, men en del af samfundets magtstruktur, som vælgerne kan vælge imellem og give karakter, når de skal udøve den legitimerende, demokratiske kontrol.

I forsøget på at svare på spørgsmålet om, hvorfor man skal have medlemmer, foretager partierne og deres ledelser også en form for *cost/benefit*-kalkule, hvor de sætter forskellige elementer over for hinanden. Ligesom de enkelte medlemmer og vælgere vejer fordele og ulemper ved at være medlem af et parti mod hinanden, gør partierne og deres ledelser det samme – og resultatet heraf bestemmer, hvor megen vægt de vil lægge på den side af det organisatoriske arbejde. Som et konkret eksempel på sådanne overvejelser kan henvises til en diskussion i SF om behovet for medlemmer (Dyhr og Skou Andersen, 1989: 123; se også Fischer, 1990).

I tabel 9 er vist en opstilling af nogle af de elementer, der normalt vil indgå i en sådan kalkule. Der er naturligvis ikke dermed taget stilling til, hvorledes elementerne vægtes af de enkelte partier i deres konkrete kalkule, herunder om nogle af elementerne tillægges vægten 0. Og et forsøg på afbalancering af kortids- og langtidsfaktorer er bevidst undladt for ikke at komplicere opstillingen.

Hvis man sammenligner resultatet af de overvejelser, som for eksempel CD og Socialdemokratiet har gennemført, placerer de sig åbenbart meget forskelligt: CD har gjort regnestykket op med det resultat, at det ikke kan betale sig at have en stærk medlemsorganisation, medens Socialdemokratiet gerne vil have mange medlemmer og gerne ville kunne ændre på den nuværende udviklingslinje. CD mener, at ulemperne (som for eksempel kunne vise sig i et ønske om programindflydelse) ved at have en stærk medlemsorganisation er langt større end fordelene. Socialdemokratiet mener af en lang række grunde – for eksempel at medlemmerne er et godt aktiv i valgkampe (Christensen, 1990: 33-34) – at det er ønskværdigt med mange medlemmer.

Tabel 9. Nogle væsentlige elementer i partiernes og partiledelsernes *cost/benefit*-kalkule af partimedlemskab

<i>Benefits</i>	<i>Costs</i>
Medlemmer er stabile vælgere; i en tid med stor volatilitet er det en fordel	Opretholdelse af en partiorganisation koster tid, penge og psykisk energi, som kunne bruges på anden vis - for eksempel til vælgerpleje
At have mange medlemmer betyder, at man kan »være til stede« i lokale mand-til-mand-diskussioner om politik	Medlemmer vil have indflydelse. Det kan give problemer, hvis programpunkter, som er vigtige for medlemmerne, skydes til side i en politisk forhandlingssituation
Indtægter i form af kontingenter og fra indsamlinger mm.	
Bevis på, at man har støtte i befolkningen - også vigtigt ved kandidatopstillinger mm.	
En forbindelseslinje til »borgerne«/almindelige mennesker - vigtigt, når programpunkter og politiske synspunkter skal prøves af	

Det er ikke mærkeligt, at partierne kan komme til forskellige resultater, når de skal vurdere, om de gider have besværet med medlemmer, som oven i købet af og til vil have indflydelse. Det gælder måske endda i stigende grad nu, hvor det giver flere penge i offentlig partistøtte, hvis man har mange vælgere, end hvis man har få, og hvor det derfor – både af hensyn til indflydelsen i Folketinget og af hensyn til partiets økonomi – er langt vigtigere med et stort stemmetal end et stort medlemstal, hvis man på grund af begrænsninger i økonomiske og/eller personelle ressourcer må prioritere mellem forskellige former for hverveindsats. Tilsyneladende er hverken partiernes generalsekretærer eller de lokale tillidsfolk i tvivl om, at stemmetallet – og dermed den politiske indflydelse – i så fald er langt det vigtigste.

Der er en nøje sammenhæng mellem partiledelsernes *cost/benefit*-kalkuler og de tilsvarende overvejelser på det individuelle niveau. Ændringer i balancen og i udformningen af de enkelte elementer på det ene niveau spiller ind på resultatet af overvejelser på det andet niveau. Det ved alle involverede, men det gør det ikke nemmere at vurdere, hvad resultatet af et bestemt tiltag bliver.

Hvis et parti bestemmer sig til at satse på medlemmer – hvis altså *benefits* vejer tungest – betyder det ikke uden videre, at aktuelle eller potentielle medlemmers *individuelle cost/benefit*-kalkuler får et positivt nettoresultat. Måske er den grad af indflydelse på programformulering og politikudformning, som skal til for at gøre medlemskab attraktivt for vælgerne, større end hvad partiets ledelse i sine overvejelser har forestillet sig. Eller partimedlemmer, der har lyst til at gøre en indsats i en valgkamp, kan måske opleve, at deres ideer bliver skubbet til side, fordi ønsket om at professionalisere valgkampen kræver, at kommunikationseksperterne får mere at skulle have sagt end de almindelige aktivister (Ware, 1986: 121).

Man risikerer altså sommetider en konflikt mellem medlemmernes ønsker om, hvad deres medlemskab kan og skal bruges til, og partiledelsernes opfattelse af, hvad der er nødvendigt for at få størst mulig indflydelse. Hvis man for eksempel – hvad meget jo kunne tale for – bestemmer sig til at give større reel indflydelse til medlemmerne, ændres regnestykket automatisk for partiet selv. Der er altså en intim og kompliceret sammenhæng mellem de to kalkuler, som måske også har et forskelligt forhold mellem betydningen af korttids- og langtidsfaktorer.

Meget tyder dog på, at i hvert fald nogle partiledere og partisekretærer er helt opmærksomme på, at det i vore dage er overordentlig vanskeligt at satse på både mange medlemmer og mange vælgere på samme tid.

Konklusion

På det metodisk-teoretiske plan kan det konkluderes, at det har været hensigtsmæssigt at kombinere strukturperspektivet med aktørperspektivet, idet det her ved har været muligt at etablere en mere tilfredsstillende forståelse af årsagerne til faldet i partiernes medlemstal, end det ellers ville have været muligt. Det har altså været nyttigt at anlægge, hvad der i indledningen blev kaldt en supplerings-synsvinkel. Det fremgik også af figur 2, der netop var en måde at sammenstille struktur- og aktørperspektiverne på.

På det substantielle plan er konklusionen nok mindre positiv: Intet tyder på, at tilværelsen bliver lettere for partiorganisationerne – vel snarest tværtimod. Det er også naturligt at spørge, om vi ikke står et sted i historien, hvor det er ved at blive indlysende, at de klassiske massepartier ikke er det naturgivne fænomen, som nogle troede engang. De klassiske massepartier vil måske vise sig at være et fænomen, der passede til én historisk periode, men som må skifte karakter, hvis de vil passe til det samfund, vi nu lever i?

Verden er blevet en anden, end den var engang. Det opleves ikke længere som nødvendigt at være solidarisk med sin klasse (hvis man ved, hvad dét er) eller sit parti (hvis man ved, hvad dét er). Dét vil ikke ændre sig – og derfor vil de politiske partier også i de kommende årtier have i massevis af problemer – med hinanden, med vælgere, der bliver mere bevægelige og mere troløse – eller, om man vil, mere rationelle i deres adfærd – og med færre medlemmer, fordi det bliver stadigt sværere at se, at *cost/benefit*-kalkulen giver et positivt resultat, når man overvejer, om man skal være medlem!

Det udviklingsperspektiv for partierne, der følger heraf: At de alle (om end i forskellig grad og forskellig takt) er på vej til at blive valg- og mediepartier, er afgørende for vurderingen af, hvorledes deres fremtid kommer til at forme sig. Samtidig peger det vel også på nye samfundsmæssige problemer: Hele den lange proces siden sidste århundrede, med samfundsmæssig modernisering, bedre uddannelse, forbedringer i de socialt dårligt stillede forhold, bedre boliger osv., har som et følgefænomen – i hvert fald for nogle af partierne, og vel først og fremmest for Socialdemokratiet – haft en vis nedbrydning af de tidligere identitets- og loyalitetsforhold. De stadigt faldende medlemstal er både en indikator på denne udvikling og et resultat af hele processen, og man må spørge, om ikke processens forløb medfører et vakuum, der må give problemer? Er vælgernes flygtighed og par-

timedlemmernes søgen bort ikke udtryk for, at folk nu er mere isolerede, forvirrede og usikre end tidligere? Og er der egentlig grund til at tro, at det vil blive bedre i fremtiden?

Der blev ovenfor peget på, at forklaringerne på Venstres og Socialdemokratiets medlemsmæssige problemer ikke er identiske. Men begge partierne er gamle, og forandringen fra tidligere opleves derfor som særligt voldsom. For nogle af de nyere partier har situationen hele tiden været en anden, og der kan afslutningsvis være grund til at minde om, at nogle partier måske slet ikke har brug for store og stærke partiorganisationer, idet deres potentielle medlemmer på grund af mange personlige ressourcer udmærket kan føle sig knyttet stærkt og stabilt til et parti uden at have behov for at få det bekræftet via et formelt medlemskab. I det omfang, denne *kognitive mobilisering* gør sig gældende, er det beskedne antal medlemmer måske et mindre problem, end det ellers ville have været. Det er oplagt at pege på SF som et parti, der er præget af kognitiv mobilisering – og vel også Det radikale Venstre? Alligevel giver også disse to partier nu udtryk for, at de oplever medlemstilbagegangen som et problem.

Om hele denne udvikling vil føre til forvirring og samfundsmæssig opløsning, om partierne vil kunne reorganisere sig selv og samfundet – måske ved at søge tilbage til en tydeligere markering af ideologiske forskelle – eller om det fører til reel politisk fornyelse med nye organisationsformer, lokalt og nationalt, kan ingen vide. Vi ved kun, at processen i hvert fald ikke stopper her, således som blandt andre Panebianco har fremhævet (1988: 262ff).

Selv om samfundet, medierne og meget andet har ændret sig, så er det dog stadig partierne, der selv afgør, hvilken slags medlemsorganisation de ønsker at have, og hvilken rolle den skal spille. Det er oplagt at minde om strategiforskellen mellem de skandinaviske socialdemokratier, som Diane Sainsbury (1983) har peget på, hvor SAP ved at satse på organisationsudviklingen har været i stand til at klare en række problemer bedre end især sit danske søsterparti.

Som Richard Katz har understreget (1990: 159), er der behov for undersøgelser i to retninger, hvis forståelsen af partiernes nuværende situation og sandsynlige udviklingsretning skal fremmes. Den ene retning er identifikation af elementerne i partiledelsernes overvejelser over, om det kan betale sig at have medlemmer – hvorledes de forskellige elementer vægtes – og hvorfor! Denne forskningsretning er spændende, men ikke nem: Det vil blandt andet være vanskeligt at komme frem til virkeligt pålidelig information.

Den anden retning er medlemmerne. Der er behov for at intensivere og skærpe analysestrategierne med henblik på at fremskaffe mere sikker viden om medlemmernes motiver til melde sig ud af partierne (eventuelt bare at droppe ud i forbindelse med flytning, manglende kontingentbetaling, osv.). Det bør kombineres med spørgsmål om de oprindelige grunde til at melde sig ind, oplevelsen af, om de oprindelige forventninger blev opfyldt i rimelig grad, og om det konkrete aktivitetsniveau. For medlemmer, der overvejer udmeldelse, ville begrundelserne tilsvarende være yderst interessante. Der må i denne forbindelse knyttes store forventninger til planlagte og igangværende norske og svenske undersøgelser, der netop inddrager disse aspekter (se således Heidar, 1990).

Over for medlemmerne står de vælgere, der ikke er medlemmer. De mange, der ikke et øjeblik kunne tænke sig at melde sig ind i et politisk parti, kunne spørges om grundene til deres holdning – samt om de for alvor søgte andre kanaler for politisk indflydelse, eller om de generelt var relativt passive – medens tidligere partimedlemmer skulle spørges om grundene til, at deres *cost/benefit*-kalkule blev negativ – og hvorlænge, det derefter varede, inden de meldte sig ud.

Måske ville den mest interessante gruppe at interviewe blive de ikke-medlemmer, der faktisk har overvejet medlemskab. Gruppen er blevet mindre siden 1979, men det er trods alt her, at de partier, der for alvor er interesserede i medlemmer, må søge erstatning for »de gamle, som faldt«. I denne gruppe burde der især ses på, hvad der indtil nu har været hindringen for, at man har meldt sig ind – på trods af den generelt positive holdning til partier og partimedlemskab (jf. tabellerne 7 og 8). Der har ikke været mulighed for her at sondre mellem de forskellige partiers situation på grund af for få respondenter, men der kan nemt vise sig at eksistere en forskellig mulighedssituation for partierne, fordi de appellerer til forskellige mennesker og har forskelligt at byde på, ideologisk og på anden vis.

Konklusionen på det forskningsstrategiske plan er klar: De mest påtrængende og spændende forskningsspørgsmål lægger op til, at der i den fremtidige forskning primært skal anlægges et aktørperspektiv. Det betyder ikke, at strukturperspektivet er udtømt og strukturovervejelserne afsluttet – kun, at det nu er spørgsmål om partimedlemskabets »politiske økonomi«, der trænger sig mest på.

Meget tyder på, at det er ved at gøre deltagelse i udformningen af lokalpolitikken attraktiv, at partierne bedst kan gøre medlemskab til noget, som fortsat er meningsfuldt. Måske er konklusionen ligefrem, at de politiske partiers fremtid som medlemsorganisationer er direkte afhængig af, hvad der foregår på det lokale niveau, både med hensyn til at inddrage medlemmerne i den faktiske politikudformning og med hensyn til at etablere attraktive sociale sammenhænge – og partierne har samtidigt behov for medlemmer for i det hele taget at kunne fungere lokalt (Ware, 1987: 133-135; Elklit, 1990a: 24-25).

Noter

1. Artiklen er en revideret udgave af et paper til arbejdsgruppen om »Partiorganisation og partiliter«, 9. nordiske statskundskabskonference, Reykjavik, august 1990. Nogle af synspunkterne blev også præsenteret på Christiansborg 21. april 1990 på en konference om de politiske partier (Elklit, 1990b; 1990c). Tak til dem, der har kommenteret den første version.
2. At Karl Hjortnæs fra Socialdemokratiet har peget på samme faktor, for eksempel som repræsenteret ved de lokale sygekasseadministrationer, gør ikke i sig selv argumentationen overbevisende.
3. Bjørn Hansen, tidligere partisekretær i Det radikale Venstre, har dog peget på, at der umiddelbart efter 1970 var et overraskende stort fald i medlemstallet, som også i konkrete tilfælde kunne relateres til Kommunalreformens fremmedgørende virkninger.
4. Denne opfattelse er blevet bekræftet af Krister Ståhlberg i forbindelse med et seminar, som AKF afholdt på Schæffergården, 25.-26. april 1990.
5. Der er ikke noget mærkeligt i, at der ved repræsentative undersøgelser konstateres et niveau for partimedlemskab, der er højere, end hvad en beregning for hele vælgerkorpset fører til.

6. Panelet omfatter ca. 1.500 personer, så svarprocenten er 83. Alle deltagere er fyldt 18 år.
7. Gengivelsen sker med tilladelse fra opinionsanalyseinstituttet SENSOR, som takkes for udvist imødekommenhed.
8. Det originale datamateriale er stillet til rådighed af Gunnar Sehested-Larsen, SENSOR, som naturligvis ikke har noget ansvar for dets anvendelse her.
9. Loevingers $H = .54$; H-værdierne mellem item-par varierer mellem .35 og .70. »Ved ikke«-kategorien er efter afprøvning af svarmønstrene ved dikotomiseringen blevet placeret sammen med de »ikke-positive« svar.
10. De pågældende data er tilgængelige på Dansk Data Arkiv i Odense under nr. DDA-0678.
11. Undersøgelsen blev gennemført 1973-74.

Litteratur

- Andersson, Marianne, Gunnar Gjelstrup, Anna Koch, Grete Korremann og Jørgen Nielsen (1989). *Lokaludvalg – en vej til demokrati og effektivitet?*, København: AKFs Forlag.
- Bentzon, Karl-Henrik (1981). *Kommunalpolitikere*, København: Samfundsvidenskabeligt Forlag.
- Borre, Ole (1979). »Ustabilitet ved parlamentsvalg i fire nordiske lande 1950-1977«, pp. 17-45 i Mogens N. Pedersen (ed.), *Dansk politik i 1970'erne*, København: Samfundsvidenskabeligt Forlag.
- Christensen, Steen (1990). »Kommentar«, pp. 31-34 i Jørgen Elklit (red.), *De politiske partier – nu og i fremtiden*, København: Lintas/GR.
- Dyhr, Villy og Mikael Skou Andersen (1989). »Kan realisme begejstre?«, pp. 121-127 i Pernille Frahm m.fl. (red.), *Mod andre tider. Til debatten om socialisme år 2000...*, Århus: SP Forlag.
- Elklit, Jørgen (1984). »Det klassiske danske partisystem bliver til«, pp. 21-38 i Jørgen Elklit og Ole Tønsgaard (eds.), *Valg og vælgeradfærd. Studier i dansk politik*, Århus: Politica. 2. udg. 1986.
- Elklit, Jørgen (1990a). *Sub-National Election Campaigns: The Danish Local and Regional Elections of November 21, 1989*, paper prepared for presentation at the workshop on »Electoral Campaigning in Western Europe«, ECPR Joint Sessions of Workshops, Bochum, FRG, April 2-7, 1990. Forventes trykt i *Scandinavian Political Studies*, vol. 14, no. 3 (1991).
- Elklit, Jørgen (1990b). »Danskerne trætte af partipolitik«, kronik i *BT*, 21. april jf. pp. 21-25 i Jørgen Elklit (red.), *De politiske partier – nu og i fremtiden*, København: Lintas/GR.
- Elklit, Jørgen (1990c). »Hvorfor er de politiske partiers situation så forandret?«, pp. 13-20 i Jørgen Elklit (red.), *De politiske partier – nu og i fremtiden*, København: Lintas/GR.
- Fischer, Christian (1990). »Kommentar«, pp. 42-44 i Jørgen Elklit (red.), *De politiske partier – nu og i fremtiden*, København: Lintas/GR.
- Glans, Ingemar (1989). »Langtidsudviklingen i dansk vælgeradfærd«, pp. 52-83 i Jørgen Elklit og Ole Tønsgaard (eds.), *To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988*, Århus: Politica.
- Goul Andersen, Jørgen (1984). »Udviklingen i sociale modsætningsforhold frem mod år 2000«, pp. 13-89 i J. Goul Andersen, F. Kenneth Hansen og Ole Borre, *Konflikt og tilpasning. Om sociale modsætninger, indkomstulighed, demokrati*, Egmont Fondens Fremtidsstudie, København: Aschehoug Dansk Forlag.
- Harrop, Martin and William L. Miller (1987). *Elections and Voters. A Comparative Introduction*, Houndmills, Basingstoke, and London: Macmillan.
- Heidar, Knut (1990). *Når partiene kommer på tryk – får partimedlemmene da statsstipend?*, paper til arbejdsgruppen om »Partiorganisasjon og partiliter«, 9. nordiske kongress for statsvitenskap, Reykjavik, 15.-18. august 1990; Oslo: Institutt for Statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Katz, Richard S. (1980). *A Theory of Parties and Electoral Systems*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Katz, Richard S. (1990). »Party as linkage: A vestigial function?«, *European Journal of Political Research*, vol. 18, pp. 143-161.
- Kristensen, Ole P. (1980). »Deltagelse i partipolitiske aktiviteter«, pp. 31-61 i Erik Damgaard (ed.), *Folkets veje i dansk politik*, København: Schultz.

6. Panelet omfatter ca. 1.500 personer, så svarprocenten er 83. Alle deltagere er fyldt 18 år.
7. Gengivelsen sker med tilladelse fra opinionsanalyseinstituttet SENSOR, som takkes for udvist imødekommenhed.
8. Det originale datamateriale er stillet til rådighed af Gunnar Sehested-Larsen, SENSOR, som naturligvis ikke har noget ansvar for dets anvendelse her.
9. Loevingers $H = .54$; H-værdierne mellem item-par varierer mellem .35 og .70. »Ved ikke«-kategorien er efter afprøvning af svarmønstrene ved dikotomiseringen blevet placeret sammen med de »ikke-positive« svar.
10. De pågældende data er tilgængelige på Dansk Data Arkiv i Odense under nr. DDA-0678.
11. Undersøgelsen blev gennemført 1973-74.

Litteratur

- Andersson, Marianne, Gunnar Gjelstrup, Anna Koch, Grete Korremann og Jørgen Nielsen (1989). *Lokaludvalg – en vej til demokrati og effektivitet?*, København: AKFs Forlag.
- Bentzon, Karl-Henrik (1981). *Kommunalpolitikere*, København: Samfundsvidenskabeligt Forlag.
- Borre, Ole (1979). »Ustabilitet ved parlamentsvalg i fire nordiske lande 1950-1977«, pp. 17-45 i Mogens N. Pedersen (ed.), *Dansk politik i 1970'erne*, København: Samfundsvidenskabeligt Forlag.
- Christensen, Steen (1990). »Kommentar«, pp. 31-34 i Jørgen Elklit (red.), *De politiske partier – nu og i fremtiden*, København: Lintas/GR.
- Dyhr, Villy og Mikael Skou Andersen (1989). »Kan realisme begejstre?«, pp. 121-127 i Pernille Frahm m.fl. (red.), *Mod andre tider. Til debatten om socialisme år 2000...*, Århus: SP Forlag.
- Elklit, Jørgen (1984). »Det klassiske danske partisystem bliver til«, pp. 21-38 i Jørgen Elklit og Ole Tønsgaard (eds.), *Valg og vælgeradfærd. Studier i dansk politik*, Århus: Politica. 2. udg. 1986.
- Elklit, Jørgen (1990a). *Sub-National Election Campaigns: The Danish Local and Regional Elections of November 21, 1989*, paper prepared for presentation at the workshop on »Electoral Campaigning in Western Europe«, ECPR Joint Sessions of Workshops, Bochum, FRG, April 2-7, 1990. Forventes trykt i *Scandinavian Political Studies*, vol. 14, no. 3 (1991).
- Elklit, Jørgen (1990b). »Danskerne trætte af partipolitik«, kronik i *BT*, 21. april jf. pp. 21-25 i Jørgen Elklit (red.), *De politiske partier – nu og i fremtiden*, København: Lintas/GR.
- Elklit, Jørgen (1990c). »Hvorfor er de politiske partiers situation så forandret?«, pp. 13-20 i Jørgen Elklit (red.), *De politiske partier – nu og i fremtiden*, København: Lintas/GR.
- Fischer, Christian (1990). »Kommentar«, pp. 42-44 i Jørgen Elklit (red.), *De politiske partier – nu og i fremtiden*, København: Lintas/GR.
- Glans, Ingemar (1989). »Langtidsudviklingen i dansk vælgeradfærd«, pp. 52-83 i Jørgen Elklit og Ole Tønsgaard (eds.), *To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988*, Århus: Politica.
- Goul Andersen, Jørgen (1984). »Udviklingen i sociale modsætningsforhold frem mod år 2000«, pp. 13-89 i J. Goul Andersen, F. Kenneth Hansen og Ole Borre, *Konflikt og tilpasning. Om sociale modsætninger, indkomstulighed, demokrati*, Egmont Fondens Fremtidsstudie, København: Aschehoug Dansk Forlag.
- Harrop, Martin and William L. Miller (1987). *Elections and Voters. A Comparative Introduction*, Houndmills, Basingstoke, and London: Macmillan.
- Heidar, Knut (1990). *Når partiene kommer på tryk – får partimedlemmene da statsstipend?*, paper til arbejdsgruppen om »Partiorganisasjon og partiliter«, 9. nordiske kongress for statsvitenskap, Reykjavik, 15.-18. august 1990; Oslo: Institutt for Statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Katz, Richard S. (1980). *A Theory of Parties and Electoral Systems*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Katz, Richard S. (1990). »Party as linkage: A vestigial function?«, *European Journal of Political Research*, vol. 18, pp. 143-161.
- Kristensen, Ole P. (1980). »Deltagelse i partipolitiske aktiviteter«, pp. 31-61 i Erik Damgaard (ed.), *Folkets veje i dansk politik*, København: Schultz.

- Mokken, R.J. (1971). *A Theory and Procedure of Scale Analysis*, Haag & Paris: Mouton.
- Nannestad, Peter (1989). *Reactive Voting in Danish General Elections 1971-1979. A Revisionist Interpretation*, Aarhus: Aarhus University Press.
- Panbianco, Angelo (1988). *Political parties: organization and power*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedersen, Mogens N. (1983). »Changing patterns of Electoral Volatility in European Party systems, 1948-1977: Explorations in Explanation«, pp. 29-66 i Hans Daalder og Peter Mair (eds.), *Western European Party Systems. Continuity and Change*, Beverly Hills, Calif., and London: SAGE.
- Pedersen, Mogens N. (1987). »The Danish 'Working Multiparty System': Breakdown or Adaptation?«, pp. 1-60 i Hans Daalder (ed.), *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, the Netherlands, and Belgium*, London: Fr. Pinter.
- Pedersen, Mogens N. (1989). »En kortfattet oversigt over det danske partisystems udvikling«, *Politica*, vol. 21, nr. 3, pp. 265-287.
- Petersen, Eggert (red.) (1977). *Idealer og realiteter i en vælgerforening*, København: SOC.
- Pettersen, Olof, Anders Westholm og Göran Blomberg (1989). *Medborgarnas makt*, Stockholm: Carlssons.
- Sainsbury, Diane (1983). »Functional Hypotheses of Party Decline: The Case of the Scandinavian Social Democratic Parties«, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 6 (New series), No. 4, pp. 241-260.
- Sainsbury, Diane (1985). »The Electoral Difficulties of the Scandinavian Social Democrats in the 1970s. The Social Bases of the Parties and Structural Explanations of Party Decline«, *Comparative Politics*, vol. 18, no. 1, pp. 1-19.
- Selle, Per og Lars Svåsand (1988). *Membership in Party Organizations and the Problem of Decline of Parties*, revised version of a paper prepared for the ECPR-workshop on »Party strategies and party voter linkages«, Rimini, 1988; Bergen: Department of Comparative Politics, University of Bergen and Norwegian Research Centre in Organization and Management.
- Sensor (1990). *Vælgerforeninger. En opinionsundersøgelse udført 12. marts 1990*.
- Sundberg, Jan (1987). »Exploring the Basis of Declining Party Membership in Denmark: A Scandinavian Comparison«, *Scandinavian Political Studies*, vol. 10, nr. 1, pp. 17-38.
- Sundberg, Jan (1989). »Premisser for politisk massmedlemskab: partierna i Danmark i nordisk jämförelse«, *Politica*, vol. 21, nr. 3, pp. 288-311.
- Svensson, Palle og Lise Togeby (1986). *Politisk opbrud. De nye mellemlags græsrodsdeltagelse: Årsager og konsekvenser belyst ved en ungdomsundersøgelse*, Århus: Politica.
- Svensson, Palle og Lise Togeby (1989). »Græsrodsdeltagelse mellem politisk mobilisering og interessevaretagelse«, pp. 328-356 i Jørgen Elklit og Ole Tønsgaard (eds.), *To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988*, Århus: Politica.
- Svensson, Palle og Lise Togeby (1991). *Højrebølge?*, Århus: Politica.
- Søllinge, Jette og Niels Thomsen (1991, i trykken). *De danske aviser 1634-1989*, Bind 3: 1918-1989, Odense: Dagspressens Fond, i kommission hos Odense Universitetsforlag.
- Togeby, Lise (1989). »Politiseringen af kvinder og af kvindespørgsmålet«, pp. 227-254 i Jørgen Elklit og Ole Tønsgaard (eds.), *To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988*, Århus: Politica.
- Togeby, Lise (1990). *Årsager til og konsekvenser af det faldende partimedlemskab i Danmark i 1970'erne og 1980'erne*, paper til arbejdsgruppen om »Partiorganisation og partieliter«, 9. nordiske statskundskabskonference, Reykjavik, 15.-18. august 1990; Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Tønsgaard, Ole (1980). *Om Mokkens skaleringsprocedure*, Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet (stencil).
- Ware, Alan (1986). »Political parties«, pp. 110-143 i David Held and Christopher Pollitt (eds.), *New Forms of Democracy*, London: SAGE (in association with The Open University).
- Ware, Alan (1987). *Citizens, Parties and the State. A Reappraisal*, Cambridge: Polity Press.
- Worre, Torben (1989). *Det politiske system i Danmark*, 5. udgave, København: Akademisk Forlag